

Вінницькому повіту (м. Вінниця і села на А-Б). Почато 01.01.1906 закінчено 18.12.1906. На 562 аркушах.

19. Державний архів Вінницької області, ф. Д-172 «Вінницький окружний суд», оп. 12, спр. 681 «Справа за проханням Людмили Павлівни Вікул (по чоловіку – Денисенко), Ольги Павлівни Вікул (по чоловіку - Конської) і Сергія Павловича Вікула про затвердження їх у правах спадщини на майно померлого Павла Юстиновича Вікула, с. Баштанків».
20. Розмова автора з мешканцем с. Баштанкова Володимиром Терефером, автором книг з історії села.

Анатолій Войнаровський, Василь Черняк

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ТЕРЕНАХ ВІННИЧЧИНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: 1945 – 1949 РР.

Анотація. У статті здійснено аналіз державної політики сталінського тоталітаризму по відношенню до конфесій православної церкви на території Вінницької області по завершенню Другої світової війни. Розглянути механізми та принципи налагодження відносин між владними структурами та представниками церковної ієрархії і парафіянами, діяльність Ради у справах православної церкви.

Ключові слова: Вінницька область, православна церква, Рада у справах православної церкви, релігія, парафіяни, конфесія.

Anatolii Voynarovskiy, Vasyl Chernyak

THE ORTHODOX CHURCH IN THE VINNYTSIA REGION IN THE POSTWAR PERIOD: 1945 – 1949

Abstract. The article analyzes the state policy of Stalinist totalitarianism in relation to the confessions of the Orthodox Church in the territory of the Vinnytsia Region after the end of World War II. To consider the mechanisms and principles of establishing relations between government structures and representatives of the church hierarchy and parishioners, the activities of the Council for Orthodox Church Affairs.

Keywords: Vinnytsia Region, Orthodox Church, Council for Orthodox Church Affairs, religion, parishioners, confession.

Діяльність конфесій на теренах Вінниччини стала відкритою темою для дослідження лише зі здобуттям незалежності. Характеристику загальної ситуації в області та особливості атеїстичної пропагандистської діяльності здійснила І. Данілова [1, 2]. Політику сталінізму висвітлювали П. Панченко [3] та В. Войналович [4]. Аналізу

антирелігійної політики повоєнної доби на території Вінницької області та кампанії атеїстичних заходів присвятив свої наукові розвідки Ю. Зінко [5]. Загальні тенденції та особливості релігійної ситуації щодо окремих конфесій на Вінниччині досліджено у публікації А. Войнаровського та Н. Жмуд [6].

У цій статті автори намагаються проаналізувати суть взаємовідносин держави та православної церкви, показати радянську атеїстичну політику та її результати на прикладі православної конфесії на Вінниччині.

Роки Другої світової війни поставили сталінський тоталітаризм перед необхідністю вирішення важливої проблеми – якою має бути релігійна політика держави. Жорстка атеїстична практика, спрямована на повне винищення релігії у міжвоєнну добу, ставала перепорою для консолідації суспільства у боротьбі з окупантом, – і тому керівництво СРСР було вимушене розпочати політику легалізації церкви одночасно конструюючи механізми для контролю над нею [5, с. 24].

14 вересня 1943 при РНК СРСР було створено Раду у справах Російської православної церкви (далі – РСРПЦ), на яку покладалися завдання здійснення взаємодії між урядом і Московською Патріархією. Рада повинна була розробляти проекти відповідних законодавчих актів і постанов уряду, спостерігати за виконанням законодавства про культу, РСРПЦ мала в республіках, областях і краях своїх уповноважених [3, с. 29].

Особливою була ситуація на окупованих територіях, німецька та румунська влада не лише не чинили перепон у відкритті церков, але й сприяли цьому. Тому встановлення контролю над територіями, з яких витіснили німців, ставило певну проблему у налагодженні відносин з церквою. Хоча Положення «Про порядок відкриття церков» від 28 листопада 1943 року й «Про порядок відкриття молитовних будинків релігійних культів» від 19 листопада 1944 року припускали багатоступеневість і тривалість процедури відкриття нових культурних установ, відкриті при окупації установи культу після відновлення радянського режиму реєструвалися як «фактичні діючі» і, як правило, не зачинялися [3, с. 71].

Встановленню відносин з православною церквою передувала аналітично-інформаційна робота відділу РСРПЦ у Вінницькій області. Зокрема вказувалося, що до початку німецько-радянської війни (в оригіналі документу – Великої Вітчизняної війни) на території області діючих парафій не було. Окупантами лише у 1941 р. було відкрито 840 церков. В період окупації на Вінниччині діяло дві духовні єпархії: українська автокефальна, що нараховувала 215 парафій, які обслуговували більше 150 священників, і автономна слов'янська єпархія, в юрисдикції якої знаходилось 230 парафій з 169 священниками. Окрім того, половина області перебувала під румунською окупацією, де верховним релігійним органом була «Духовна православна консисторія Трансністрії» (м. Тирасполь) [7, арк. 206].

До складу цієї консисторії входило 5 повітових благочинь: Тульчинське, Жмеринське, Могилів-Подільське, Бершадське та Ямпільське, на чолі яких були поставлені священники з Румунії. Повітові благочиння об'єднували 4–5 районних благочинь, на чолі яких були також румунські священники.

Апаратом Духовної консисторії в 22 районах Вінницької області було відкрито близько 400 церков, які обслуговували 250 священників, більшість з яких пройшли 3-місячні курси консисторії в Одесі. Діяльність церковних громад була спрямована на підтримку окупаційної влади, тому єпископи звертались до вірян із профашистськими закликами та наклепом на радянську владу. Румунська консисторія організувала серед кліру конкурси на кращі проповіді. Автокефальне духовенство, що було основою українських націоналістів та однією із форм «протягування» націоналістичних ідей в маси, окрім профашистських читало також націоналістичні проповіді. Деяка частина духовництва співпрацювала з окупаційними каральними органами, зраджуючи партійно-радянський актив. Станом на січень 1946 р. на території області функціонувало 827 парафій, які мали 682 церкви і 135 молитовних будинків [7, арк. 207].

Активними парафіянами налічувалося понад 16 500 осіб. Церкви обслуговували 421 священник і 13 дияконів. Серед очільників церкви: архимандритів – 2, протоієреїв – 93, ігуменів – 4, ієромонахів – 23, священників / ієреїв – 299, з них 154 мали середню і вищу спеціальну духовну освіту, 14 – вищу педагогічну, 59 – середню педагогічну, 18 – загальну технічну, 22 – загальну середню [7, арк. 208]. Дані про кількість парафіян є свідченням приховування людьми своїх релігійних почуттів, страх досвіду 1930-х був досить сильним.

За стажем релігійної служби духовенство розподілялося наступним чином: до 5 років – 209 осіб, від 5 до 30 років – 187 осіб, більше 30 років – 38 осіб. Під час окупації значно зросла кількість священників. Із 421 священників прийняли хіротонію 157. Серед них – значна кількість тих, хто до війни працював вчителем. Так, священник Ковальчук Павло ще до війни закінчив педагогічний інститут і заочно авіаційний інститут, працював інспектором Вінницького Району. Священник Волосевич Олександр до окупації працював директором школи в с. Барське Тиврівського району. Серед духовенства були колишні червоноармійці, що мали звання середнього офіцерського складу. Так, дияконом церкви в м. Бар служив Торундо Лев Микитович, 1915 р. н., що в 1938 р. закінчив Ленінградський планово-економічний інститут, і до війни працював інженером-плановиком. На початку війни його направили у військово-піхотне училище, по закінченні якого у званні лейтенанта був направлений на фронт. У 1945 р. у цьому ж званні демобілізувався з армії і прийняв сан диякона. Священник с. Клембівка Ямпільського району Горбачов у 1941 р. у званні старшого лейтенанта і командує ротою, потрапив до німців в полон. Протягом окупаційної території, прийняв рукопокладання [7, арк. 208]. Відомості аналітичної доповіді партійному керівництву області

вказують, що проводилася значна робота по збору інформації та вочевидь і пошуку компромату. У інших відомостях дуже ретельно стояли питання про наявність фактів колаборації. Влада здійснювала всі заходи, щоб максимально контролювати діяльність православних громад.

Вочевидь викликало подив значна участь вірян у требах, про що свідчать наведені дані: в середньому хрестять 58,5% немовлят, 31,5% – вінчаються, 49% – відспівуються [7, арк. 208].

Зазначалося, що у 1945 р. нові церкви не будувалися і запитів від громадськості на будівництво не було. А за перше півріччя 1946 р. побудовано 4 церкви і організовано 14 нових парафій, що подають на реєстрацію. Тобто незважаючи на очікування репресій по відношенню до віруючих, люди почали проявляти активність. Після вигнання окупантів з Вінницької області віряни та прогресивна частина духовенства провели значну роботу по збору засобів у фонд оборони країни із надання допомоги госпіталям, сиротам тощо. Всього за 1944–45 рр. і першу половину 1946 р. зібрали пожертвувань на суму 2 445 500 рублів. В червні 1944 р. за проведену патріотичну роботу Сталін оголосив подяку вірянам і духовенству [7, арк. 209]. Влада змушена була поводити себе терпимо, очікуваний фактор зміцнення солідарності у боротьбі з окупантами підтверджувався.

Як зазначалося у звітах, поряд із патріотичною діяльністю частини духовенства, антирадянський елемент із числа духовенства та церковників проводив ворожу роботу, поширюючи провокаційні міркування, дискредитуючи проведені радянським урядом заходи. Так, колишнє автокефальне духовенство (агентурна справа «Фарисей»), розповсюджувало серед вірян націоналістичні міркування. Деякі антирадянськи переконані представники духовенства, прикриваючись релігійним писанням, поширювали провокаційні міркування про «близький кінець радянської влади» (агентурна справа «Москити» Могилів-Подільської ГО МДБ) [7, арк. 209]. Отже, боротьба проти одних окупантів не сприяла зміні відношення до влади, яка у довоєнну добу виступала в ролі ката по відношенню до церкви, кліру та парафіян.

На окремому обліку перебували монастирі, зазначалося, що на території області нараховувалося 4 жіночих монастиря, що налічували 149 монашок. Монастирі знаходилися в таких населених пунктах:

1. м. Немирів : 23 монашки і 32 послушниці.
2. м. Браїлів – 15 монашок і 24 послушниці.
3. м. Бар – 33 монашки і 8 послушниць.
4. с. Галайківці Муровано-Куриловецького району: 6 монашок і 9 послушниць [7, арк. 210].

Очолювали монастирі 4 ігумені у віці 42–80 років, які все життя провели по монастирях. У віковому співвідношенні контингент монастиря жінки у віці понад 60 років (105 осіб), а 4 особи – молодші за 30 років. Засобом до існування була оплата, яку вони отримували за щоденну роботу в радянських установах або у приватних осіб. За

різних причин 15 монахів і монашок покинули монастирі і проживали серед населення. Це переважно монахи-схимники. Наприклад, у звітах Ради зазначалося, що схимомонах Ісай із с. Язвинки Немирівського району «є джерелом провокацій». А спроба 4 дівчат віком до 18 років стати послушницями Немирівського монастиря викликала шалене обурення партійної номенклатури та завершилася репресивними заходами по відношенню до них. Це стало також своєрідним застереженням і для настоятельниці монастиря [7, арк. 210]. Монастирі розглядалися як особливо небезпечні осередки антирадянської діяльності, партійна номенклатура наголошувала на крайній необхідності вберегти молодь від такої небезпеки.

Таки чином, православна церква зуміла зберегти свої громади та храми (частково) після приходу радянської влади. Втім її діяльність перебувала під щільним наглядом силових відомств та РСРПЦ. Більшість духовенства це чудово розуміла і намагалася використовувати всі можливі засоби для збереження лояльного ставлення до себе влади. Відокремлення церкви від держави та свобода віросповідання і діяльності релігійних культів, про які говорилося у Конституції СРСР 1936 р., були фікцією та формальністю. Насправді ж радянська влада дотримувалася принципу зменшення віруючої частини населення та знищення релігійних осередків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Данілова І. Ю. Релігійна ситуація на Вінниччині в післявоєнний період (1945–1955 рр.) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали ХХ Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції, 27-28 жовтня 2005 р. Пам'яті визначного історика, дослідника Подільського краю В. П. Воловика присвячується / [ред. кол.: М. М. Кравець (відп. ред.), Ю. А. Зінько (заст. відп. ред)]. Вінниця: ДП ДКФ, 2005. 321 с. С. 218–222.
2. Данілова І. Ю. Антирелігійна пропаганда органів радянської влади та її реалізація на Вінниччині у повоєнний період // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали ХХІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, 22 жовтня 2009 р. До 360-річчя утворення Української козацької держави / ред. кол.: Ю. А. Зінько (відп. ред.). Вінниця: О. Власюк, 2009. 582 с. С. 479–484.
3. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму. К. : Український центр духовної культури. 2003. 100 с.
4. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років : політологічний дискурс. К. : Світогляд, 2005. С. 742.
5. Зінько І. Ю. Антирелігійна політика радянської влади на Поділлі у повоєнний період. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип.

21. Серія : Історія : Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця, 2013. 304 с. С. 154–158.
6. Войнаровський А., Жмуд Н. Нелегальні протестантські деномінації на Вінниччині у 1945–1952 рр. (за матеріалами обласної ради по справах релігійних культів). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, 2024. Вип. 50. С. 94-103. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-50-94-103>
7. Державний архів Вінницької області . Ф. 136. Оп. 13. Спр.105. 282 арк.

Катерина Блащук

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Анотація. У статті висвітлено діяльність уповноваженого Ради у справах Російської православної церкви по Вінницькій області Л. С. Франчука у перші повоєнні роки. Розглянуто процес реєстрації релігійних громад, становище духовенства та ставлення місцевої влади до церковного життя. Показано, що радянська влада, декларуючи лояльність до Церкви, насправді здійснювала посилений контроль і поступове обмеження релігійної свободи.

Ключові слова: Вінниччина, Рада у справах РПЦ, Л.С. Франчук, церковна політика, радянська влада, релігійне життя, повоєнний період.

Kateryna Blashchuk

STATE POLICY REGARDING THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN THE VINNYTSK REGION IN THE FIRST POST-WAR YEARS

Abstract. The article examines the activities of L. S. Franchuk, Commissioner of the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church in the Vinnytsia region during the first postwar years. It analyzes the registration of religious communities, the condition of the clergy, and the attitude of local authorities toward church life. The study shows that, despite its declared loyalty, the Soviet government maintained strict control and gradually restricted religious freedom.

Keywords: Vinnytsia region, Council for the Affairs of the ROC, L. S. Franchuk, church policy, Soviet power, religious life, postwar period.